

POMEN BIOGRAFSKE METODE ZA RE-KREACIJO SPOMINA NA ŽENSKÉ DELOVNE MIGRACIJE IZ GORIŠKE

Mirjam MILHARČIČ HLADNIK¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Pomen biografske metode za re-kreacijo spomina na ženske delovne migracije iz Goriške

Besedilo osvetljuje zgodovinsko umeščenost ženskega migrantskega dela – aleksandrinstva na območju Goriške; predstavlja umetniške, znanstvene in muzejske posege v prezentacije in reprezentacije tega fenomena v zadnjem desetletju; poudarja aktivno vlogo posameznic in posameznikov pri re-kreiranju spomina na izkušnje aleksandrinke in njihovo kulturno dediščino. Po letu 2005 so se v ustvarjanje in interpretiranje spomina na aleksandrinke intenzivno vključili njihovi potomci, družinski člani ter prebivalci širšega lokalnega prostora. Bistvo vseh dejavnosti so osebna pričevanja in pripovedi, zbrane z biografsko ali narativno metodo. Zaradi njih se današnje razumevanje aleksandrinke bistveno razlikuje od tistega pred letom 2005, ko je prevladoval diskurz moralnega obsojanja. Besedilo postavi tudi vprašanje, kakšen je vpliv avtentičnih zgodb aleksandrinke na njihovo kulturno dediščino na lokalni in nacionalni ravni.

KLJUČNE BESEDE: aleksandrinke, migracije, ženske, biografska metoda, re-kreacija spomina

ABSTRACT

The Importance of the Biographical Method to the Re-creation of Memory of the Female Labour Migrations from Goriška

The text explains the historical context of the female migrations known as *aleksandrinstvo* in the Goriška region; it presents the artistic, scientific and other aspects of the presentations and representations of this phenomenon in the last decade; and it describes the active role of individuals in the re-creation of the memory of the female migrants called *aleksandrinke*. Since 2005, the descendants and family members of aleksandrinke and the local population have taken an active role in the creation of the memory and cultural heritage of these migrants. The goal is to record and store as many authentic personal testimonies using biographical methodology, which has been used by scholars as well as the local population. The text shows the importance of all these activities to a crucial change in the understanding of aleksandrinstvo, which was deeply imbedded in a discourse of moral condemnation before 2005. The text also poses the question of the impact of the authentic stories of aleksandrinke on their cultural heritage at the local and the national level.

KEY WORDS: aleksandrinke, migrations, women, biographical method, re-creation of memory

¹ Dr. sociologije, izredna profesorica, znanstvena svetnica, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, hladnik@zrc-sazu.si.

UVOD

Prepričanje, da so akterji migracij zgolj moški, je med strokovnjaki prevladovalo skoraj do konca 20. stoletja, ko je prišlo do postopnega porasta raziskav in s tem razumevanja pomena migrantk v zgodovinski in sodobni perspektivi. Vzporedno z odkrivanjem aktivne vloge žensk v svetovnih migracijskih trendih v preteklosti se je pojavila znanstvena (in politična) ocena o sodobni »feminizaciji migracijskih tokov« (Castles, Miller 2003; Ehrenreich, Hochschild 2002). Feminizacija migracij naj bi pomenila, da danes vedno bolj prevladujejo migrantke in da je bilo v preteklosti drugače. Paradoks omenjene ocene je v tem, da se je pojavila v obdobju, ko je nastalo veliko študij, ki dokazujejo, kako velik delež žensk je bil del migracijskih procesov v preteklosti; potemtakem ne gre za zgodovinsko posebnost, temveč za kontinuiteto (Hoerder, Kaur 2013; Hahn 2012; Sharpe 2001). Reprezentativen prikaz naraščanja deleža žensk v globalnih migracijah najdemo v poročilu *A Passage to Hope*, ki ga je leta 2006 objavila Organizacija združenih narodov. Iz njega je mogoče razbrati, da se je delež žensk med prebivalci, ki so tujci, od leta 1960 do leta 2005 povečal zgolj za 2,9 odstotka. Tako imenovana feminizacija migracij v sodobnem svetu tako pomeni, da je v petinštiridesetih letih delež žensk med prebivalci, ki so tujci, narasel s 46,7 na 49,6 odstotka. Povedano drugače, spolna sestava migracij je bila v svetovnem merilu že pred letom 1960 skoraj povsem uravnotežena (*State of World Population* 2006). Splošno sprejeto prepričanje o feminizaciji migracijskih gibanj, ki naj bi bilo značilno za sodobni globalizirani svet, se ob teh podatkih izkaže za znanstveno pretiravanje. Pomembna sprememba pa je gotovo v tem, da se je v zadnjih desetletjih bistveno povečala vidnost migrantk in ženskih migracij. Vidnost ni samo posledica raziskav in opozarjanja na ženske kot spregledani, nevidni del migracijskih tokov. Uveljavilo se je proučevanje migracij z vidika spola, torej interdisciplinarno in transdisciplinarno raziskovanje spolno obeleženih migracij ter sistemsko različnih pozicij žensk in moških znotraj dinamik migracijskega procesa. »Zdaj,« je ugotavljala skupina strokovnjakov istega leta, »znanstveniki analizirajo spol v življenjih tako migrantk kot migrantov, v politikah in upravljanju migracij, v delovnih pogojih priseljencev, v politikah neoliberalnih ali socialnih držav do migracij ali prebivalstva, rojenega zunaj države, in celo v kapitalističnem svetovnem sistemu« (Donato 2006: 6).

Pomembno področje proučevanja migracij z vidika spola je tudi analiziranje javnega in političnega diskurza, ki problematizira in stigmatizira migrante in migrantke, njihove migracijske odločitve in izzive ter njihove izkušnje, vendar to počne na dva različna načina. Marlou Schrover opozarja, da so danes moški kot migranti v prevladujočem diskurzu obravnavani kot grožnja socialnemu redu, trgu dela, stabilnosti države. Prav nasprotno pa so ženske kot migrantke obravnavane kot tiste, ki naj bi bile ogrožene zaradi trgovine z ljudmi, prostitucije, prisilnih porok, umorov iz časti, nasilja v družini.

Način, na katerega so danes problematizirane migracije žensk, je podoben tako imenovanemu strahu pred trgovino z belim blagom iz obdobja okoli leta 1900, ki so ga sprožile predstave o povečanju migracij žensk, oporekanje ženski migraciji in zgodbe o tveganjih, s katerimi so se srečevale migrantke. Zaščita »nedolžnih« tujih žensk se je uporabljala za legitimiranje omejevanja njihove mobilnosti (Schrover 2013: 126–127).

Danes smo torej soočeni z dvema zgodovinskima kontinuitetama. Prva je prisotnost žensk v migracijskih tokovih, ki je značilnost tako preteklosti kot sodobnosti in je končno razkrita in utemeljena s številnimi raziskavami. Pri nas je prisotnost slovenskih izseljenk vidna tako v množičnem izseljevanju pred letom 1940 kot pozneje. Za obdobje pred letom 1940 Marjan Drnovšek ocenjuje, da je bilo migrantk okrog 35 odstotkov (Drnovšek 2003: 31). To oceno moramo razumeti v kontekstu zgodovinske odsotnosti žensk v državno vodenih statističnih in drugih birokratskih popisih, zaradi katerih podatkov ni in jih tudi ne more biti. Kljub temu vemo, da so na slovenskem etničnem prostoru obstajali izrazito ženski migracijski tokovi, npr. služkinje s celotnega ozemlja, ki so hodile delat v bližnja mesta ali oddaljene dežele; slamnjarice iz okolice Ljubljane, ki so bile tako sezonske migrantke po celi habsburški monarhiji

kot priseljenke v mestih Združenih držav Amerike;¹ Šavrinke, dnevne migrantke, ki jih obravnavamo v pričujočem sklopu (Ledinek Lozej, Rogelja 2012) tako kot aleksandrinke, migrantke iz Goriške v Egipt, kjer so ostale leto, dve ali pa več desetletij.

Če kontinuiteti množične prisotnosti žensk v migracijskih tokovih dodamo še drugo kontinuiteto, to je stigmatizacijo oziroma problematizacijo ženskih migracij, dobimo kontekst, v katerem lahko aleksandrinke proučujemo v zgodovinski in sodobni perspektivi. Njihov delež v migracijah iz zahodnega dela slovenskega etničnega prostora je bil velik, še zlasti velik pa v vaseh, iz katerih so se izselile, izseljevale ali se vanje vračale.² Spremljal jih je alarmistični javni diskurz, ki je njihovo izseljevanje definiral kot moralno sporno in patriotsko nesprejemljivo. Diskurz so sestavljale tako cerkvene moralne obsodbe in skrbi za ohranitev družine in vere kot patriotski strahovi pred fizičnim propadom naroda. Aleksandrinke so bile definirane kot moralni in nacionalni problem. V slovenski literaturi, kolektivnem spominu in nacionalni imaginaciji so bile v okviru diskurza moralne panike interpretirane do začetka 21. stoletja.

V nadaljevanju bom predstavila kontekst, v katerem se v zadnjem desetletju odvija proces reinterpretacije, demitizacije in prevrednotenja samega fenomena in spomina na njegove protagoniste. Razumevanje aleksandrinstva kot spolno obeležene migracije, kjer so enako pomembne osebne izkušnje in družbena vrednotenja tako moških kot žensk, je v zadnjem desetletju prevladalo v različnih znanstvenih disciplinah ter v različnih umetniških produktih in filmskih ter uprizoritvenih predstavitvah. Pokazala bom, da imajo v tem procesu aktivno vlogo pri postavljanju definicij, prezentacij in interpretacij izkušenj in subjektivnih percepcij migracijskih procesov tako moški kot ženske, tako lokalno prebivalstvo kot osrednje raziskovalne institucije. Proces se odvija na različnih ravneh in sproža razmisleke o nujnosti uporabe kvantitativnih in kvalitativnih metod ter transdisciplinarnih pristopov, pa tudi o možnostih in načinih sodelovanja med raziskovalci in lokalnim prebivalstvom kot enakopravnimi sodelavci. Arhivski viri in statistični podatki so toliko nujni kot osebna pričevanja; kvantitativno metodologijo, s katero lahko pokažemo in dokažemo variabilnost spolne strukture migracij, mora dopolnjevati kvalitativna metodologija, s katero lahko razložimo diskurz moraliziranja in eroticiziranja, ki spremlja ženske migracije. Spolno obeležen pristop k migracijam potrebujemo, če hočemo razumeti ženske, ki so odhajale v Egipt, pa tudi moške, ki so ostajali doma; uporabo številke, tako priljubljeno pri študijah migracij, mora dopolnjevati uporaba biografske metode in metod ustne zgodovine. Vsakdanje zgodbe in pričevanja o emocijah, izkušnjah, izzivih, premislekih, pogajanjih in odločitvah tistih, ki so odšli, in tistih, ki so ostali, lahko v takšnem celovitem pristopu preseže diskurz problematiziranja migracij nasploh.

PREZENTACIJE AVTENTIČNIH IZKUŠENJ

Fenomen aleksandrinstva so dolgo prekrivali občutki sramu in travmatičnih spominov. Kaj je bilo moralno sporno in (narodno) ogrožujoče? Prvič, migracije same, saj je družinska in družbena vloga žensk določala, da »so doma«, da se ne premikajo, še najmanj pa same. Normativnost je v zgodovini našega prostora predpisovala nemogoče, saj so se tako kot moški tudi ženske od nekdaj selile, preseljevale in vračale zaradi razlogov, kot so poroke, delo, šolanje, preživetje, boljše življenje. Migrantke niso samo ženske, ki se premikajo za svojimi možmi, brati, očeti kot njihova prtljaga – brez besed in zgodovinskih sledi. V primeru aleksandrinke in številnih drugih delovnih migrantk so to ženske, ki rušijo drugi temelj

1 Za obsežno analizo slarnikarstva in vloge žensk v njem gl. Roškar (2014).

2 Številke je nemogoče rekonstruirati. Marjan Drnovšek navaja, da je že leta 1897 živelo v Egiptu 7.700 Slovenk in le 300 Slovencev (Drnovšek 2001: 11), Karel Pečnik pa, da je bilo leta 1902 v Egiptu 5.300 slovenskih izseljencev, med njimi 5.000 žensk (Pečnik v Makuc 2006: 30). Če upoštevamo spreminjanje meja in državljanstva na Goriškem, od koder so se aleksandrinke izseljevale, so številke za obravnavano obdobje (1870–1940) samo grobe ocene. Kar lahko z gotovostjo trdimo, je, da so bile migracije žensk iz določenih vasi množične in so zajele več generacij. O migracijskih tokovih iz Goriške gl. Kalc (2013: 695–699).

spolno določenih vlog, to je preživljanje družine, saj naj bi bila to vloga moških in ne žensk. Tretji element v sestavljanju ženskih migracij kot problema je njihova samostojnost, torej nezaščitenost. Aleksandrinke so migrirale same, brez nadzora moških. To pa tudi pomeni, da so tiste ženske, ki so odhajale same in so bile poročene, doma puščale otroke, kar je povzročilo najbolj trdovratno in najbolj konsistentno obsodbo njihove migracije. K moralnemu obsojanju so potemtakem prispevali vsi elementi družbeno in cerkveno predpisane vloge ženske in njene percepcije – da v zasebnosti doma skrbi za družino in otroke, da je v javnosti pod zaščito in nadzorom ter da ni nikoli tista, ki finančno preskrbi ožjo ali širšo družino. Ne glede na politične, družbene, ideološke in ekonomske spremembe druge polovice 20. stoletja, ki so povsem spremenile strukturo goriških vasi, je stigmatiziranje aleksandrinstva dolgo ostajalo nespremenjeno oziroma je bilo tabuizirano.

Prva javna predstavitev datira v leto 1993, ko je izšla knjiga *Aleksandrinke*, ki fenomen že predstavi z – večinoma tragičnimi in žalostnimi – zgodbami protagonistk (Makuc 1993). Leto pozneje je bila na ogled razstava z naslovom »Žene – matere, služkinje, dojlje, razpete v boju za vsakdanji kruh med družino in tujino«, prvi poskus predstavitve aleksandrinstva na Goriškem. Tako knjiga kot razstava sta imeli manjši odmev na lokalni ravni. Posebnemu obravnavanju dojilj znotraj aleksandrinstva je sledila literarna obdelava Marjana Tomšiča (Tomšič 2002; 2006). Njegova romana sta prvič prikazala fenomen aleksandrinstva širši slovenski družbi, saj sta postala popularno branje. Z njima je bilo v nacionalnem kolektivnem spominu zapečateni enačenje aleksandrink z dojiljami in aleksandrinstva z zapuščenimi otroki. Čeprav sta romana fikcija, se avtor sklicuje na realne zgodbe in pripovedi resničnih aleksandrink, kar je povzročilo enačenje literarnih likov z dejanskimi osebami.³ A tokrat ne za dolgo.

Leta 2005 je prišlo do nenadnega in nenavadno intenzivnega posega v prezentacijo in reprezentacijo aleksandrinstva, akterji poseganja na najrazličnejših področjih pa so postali potomci, sorodniki, sovaščani aleksandrink in prebivalci lokalnega okolja. Začela so nastajati številna dela, projekti in nastopi v umetniški, filmski, gledališki, literarni, muzealski in raziskovalni dejavnosti. V reinterpreteracijo spomina in dediščine aleksandrink so se lokalni prebivalci ter sorodniki in potomci vključili, lahko rečemo, naenkrat. Razlogi za to so številni. Med njimi so Tomšičevi romani, ki so s poudarjenim moralnim in fizičnim uničenjem večine likov zagotovo prispevali k temu, da se je med potomci in sorodniki aleksandrink izoblikovala potreba po razkritju številnih povsem drugačnih zgodb in izkušenj aleksandrinstva. Eden od razlogov je generacijski: mnogi pravnuki in pravnukinje aleksandrinških družin so odrasli v drugačnem razumevanju družbenih spolnih vlog in so zaradi generacijske distance lahko drugače interpretirali družinske zgodbe. Tako kot je zapisala Katja Škrj v uvodu k zgodbam in korespondencam potomcev aleksandrink, ki jih je zbirala v letih 2007 in 2008:

Z aleksandrinkami se ukvarjam že od svojega otroštva, ko so mi dovolili, da svoje punčke oblečem v srajčke in obujem v čevljičke, ki so jih nekoč v Aleksandriji nosili bratje Barcion, varovanci moje prababice. V hiši se je nahajalo še mnogo drugih predmetov iz Egipta: zlate štrline, skodelice, krožniki in nakit. Predmeti so budili spomine in počasi sem spoznavala zgodbe žensk, ki so hodile na delo v Egipt. Te zgodbe običajno niso zapustile kuhinje, kjer so mi jih pripovedovale večinoma ženske članice družine, čeprav so »prizadele« tudi moške člane. Iz kuhinje niso šle, ker so bile zato premalo pomembne in ker se Maričke, Štefke in Johane niso mogle kosati s fašisti, z bitko pri El Alameinu in s prekomorskimi brigadami in ostalimi izkušnjami iz Afrike, o čemer so mi pripovedovali moški člani družine. A ta tema dolgo ni bila samo marginalizirana, ampak tudi rahlo tabuizirana, kot da se za njo skriva nekaj bolečega (Škrj 2009: 145).

Leta 2005 je v lastni organizaciji prebivalcev goriških vasi, od koder so se izseljevale aleksandrinke, nastalo Društvo za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink, leto pozneje pa Muzej aleksandrink v vasi

³ Pred tem so tragičnost odhoda od doma in zapuščenost otrok ter kesanje zastavile že številne priredbe pesmi o Lepi Vidi, ki so del kurikuluma slovenske osnovne šole in so znane večini prebivalstva Slovenije.

Prvačina.⁴ V lokalnem okolju se je pojavilo afirmativno obeleževanje aleksandrinstva v obliki zbiranja materialne in nematerialne dediščine, predvsem pričevanj, spominov, oblek, predmetov; odkrivanje manjših spomenikov in obeležij; pisanje člankov, knjig; priprava jedi po receptih aleksandrink ter organiziranje razstav, predstav in prireditiv. Zanimanje se je takoj razširilo na širšo raven.⁵ Fenomen je začela raziskovati kustodinja Slovenskega etnografskega muzeja Daša Koprivec, ki je strokovno pomagala tudi pri usmeritvah in delovanju Društva za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink. Med letoma 2005 in 2011 je opravila najbolj temeljito raziskavo z biografsko, narativno metodo in izdala najbolj izčrpna dela o tem fenomenu (Koprivec 2008; 2010; 2013). Predstavniki države so v letih 2007 in 2010 odkrili spominske plošče v Egiptu ter se udeležili odprtja razstav in simpozijev. Na nacionalni in globalni ravni je širokim množicam aleksandrinke predstavil odmevni istoimenski dokumentarni film *Metoda Pevca*.⁶ Poglobljeno znanstveno proučevanje in raziskovanje je temu preboju sledilo z organizacijo konferenc, simpozijev ter objavami in raziskavami. Dvojezično konferenco o aleksandrinstvu so leta 2008 organizirali kolegi v Trstu in ob tem izdali dvojezično znanstveno monografijo *Le rotte di Alexandria / Po aleksandrijskih poteh* (Però, Vascotto 2011). V njej zgodovinarica Marta Verginella slikovito opisuje posledice in interpretacije prestopanja – ne geografskih – pač pa družbenih in narodnih meja:

O ženskem prestopanju družbenih in narodnih meja so najprej pisali popotniki, ki so obiskali Egipt, duhovniki, ki jih je skrbelo moralno življenje izseljenk, pozneje tudi politiki in občinski upravitelji, ki so se ukvarjali z gospodarskimi in administrativnimi posledicami ženskega izseljeništvja v Aleksandrijo in Kairo. Za narodno čuteče može, ki so podpirali lik »ljubeče in skrbne žene in matere«, so bile še posebej primorske dojiteljice vir velike sramote, ker so zapuščale lastne otroke, da bi hranile tuje. Z gledišča branilcev narodnih interesov so ženske, ki so odhajale v Egipt, hromile »obrambno moč naroda«. Tujci so jih, v odsotnosti družinskega in vaškega nadzora, lahko zapeljali in onečastili. Na tujem so lahko še tako krepostna dekleta in žene postale ženske dvomljivega slovesa (Verginella 2011: 156).

Leta 2012 je izšla tudi obsežna knjiga pričevanj in spominov potomcev aleksandrink z bogatim slikovnim gradivom *Aleksandrinke so prišle domov*. Avtor Peter Zor, tudi sam potomec aleksandrinke, je v uvodu zapisal, da knjiga ni zgodovinsko ali literarno delo, pač pa je »knjiga, napisana s srcem«:

Beseda »aleksandrinke« je bila v naših krajih dolga desetletja skoraj psovka. Ženske niso hotele govoriti o svojem življenju in izkušnjah v tujini, saj jih je družba ožigosala za lahkoživke, slabe žene in matere. Šele v zadnjih letih spoznavamo in priznavamo njihovo vlogo. Bile so borke za narodnostne pravice, začele so proces osamosvajanja in enakopravnosti žensk, bile so glasnice slovenstva v tujini. Na Primorsko so prinašale denar, pa tudi znanje in kulturo. Poznati aleksandrinke pomeni poznati pomemben del zgodovine devetnajstega in dvajsetega stoletja (Zorn 2012: 10).

Zorn je zbral pričevanja in spomine potomcev in sorodnikov na veliki tok ženske migracije iz Goriške v Egipt. Knjiga je bila predstavljena v nabito polni Sokolski dvorani v Prvačini junija 2012. Na odru je

4 Spletna stran muzeja: <http://www.aleksandrinke.si/>.

5 Med prvimi dogodki je bila predstava Nede R. Bric, Trieste – Alessandria embarked: Štorja od lešandrink. Postavitvi razstave V spomin aleksandrinkam v Muzeju v Prvačini so sledile razstave v sosednjih vaseh ter odmevna razstava Skriti obrazi Aleksandrije: Slovenske šolske sestre in aleksandrinke v Goriškem muzeju. Aleksandrinstvo so bili posvečeni številni posveti in simpoziji, na primer Primorski slovenistični dnevi leta 2010, priložnostna slovesnost ob 8. marcu na Inštitutu za slovensko izseljenstvo in migracije leta 2012 in mednarodni simpozij, Dis-membered and Dis-remembered: Migrant Women in National Imagination leta 2013. V Gorici je potekala tudi trojezična raziskava Blišč in beda aleksandrink: Projekt Aleksandrinke, Gorica, 2008–2010.

6 Nemogoče je v omejenem obsegu pričujočega članka omeniti vse dejavnosti, vse spomenike, obeležja, ki so bila postavljena, vse prireditve, razstave, konference, simpozije, strokovne razprave. Za izčrpen prikaz gl. Koprivec (2013: 96–110).

potekala spremljevalna prireditev, *Moda iz baula*.⁷ Ena za drugo so izza zavese s kovčki v roki prihajale članice Društva žena Prvačine. Igrale niso same sebe, ampak svoje sorodnice, aleksandrinke. Vsaka je svojo zgodbo začela s preprostim stavkom: »Odhajam v Aleksandrijo«. ⁸ S strahom in tesnobo delavke, ki se podaja iskat delo v kraje, kjer govorijo vsaj štiri jezike, ki jih ne razume. »Prišla sem domov,« so se drobne monodrame nadaljevale s kovčkom v roki. Vrnile so se iz Aleksandrije, Kaira, Port Saida, Sueza in tudi iz mest visoko v zgornji dolini Nila. V Prvačino, Renče, Bilje, gor do Tolmina v dolini Soče. Oblečene so bile v kostume iz dvajsetih let prejšnjega stoletja, z elegantnimi klobučki, s svilenimi šali, z nakitom, drobnimi torbicami in belimi čipkastimi dežniki. Le da to niso bili kostumi. Skrbno negovana svilena krila in srajce iz egiptovskega bombaža, večerne obleke, žametni plašči, elegantni klobuki, torbice, nakit, spodnje perilo, čipkaste rokavice, senčniki so petdeset, sedemdeset ali osemdeset let skrbno zloženi počivali v skrinjah (*baulah*) kot spomin na eno največjih selitev Slovenk čez morje in nazaj. Ob njih so bili drobni predmeti vsakdanjega življenja, ki jih popotniki nosijo z enega kontinenta na drugega. Obleke so s seboj prinesle ženske, ki so se po letih služenja v Egiptu vrnile domov. Bilo jih je vsaj pet tisoč. Le da vrnitev ni bila tako preprosta, kot so si predstavljale, ko so v Kairu spravljale obleke v potovalne skrinje. Potovanje se pogosto ni začelo, ko so v Trstu stopile na ladjo, ampak ko so po nekaj letih ponovno stopile na pomol v Trstu.

Ob odhodu so se bale kulturnega šoka ob prihodu v tuje dežele. Migrantski delavci nimajo časa za šokiranost. Aleksandrinke so se morale takoj prilagoditi kulturnim navadam okolja, se naučiti njegovih jezikov in začeti delati. Zornova knjiga pripoveduje o tem, kaj so v Egiptu delale. Delale so kot služkinje, kuharice, čistilke, guvernante, dojilje, sobarice, spremljevalke, varuške in bile večinoma uspešne, dobro plačane, spoštovane. Kulturni šok je nastopil po vrnitvi domov. Okolje jih je zavrnilo kot tujke in hotelo nanje prevaliti krivdo zaradi odhoda. Če svoje izkušnje niso hotele razumeti kot izgubo, žrtev in bolečino, kakor se za žensko spodobi, jim okolica migrantske izkušnje sploh ni hotela priznati. Zahtevala je, da svoj odhod razumejo kot izgubo. Zato so nekatere s takšnim veseljem odšle nazaj na parnik za Aleksandrijo. Izgubila je njihova okolica, ki je od njih znala pobrati samo denar. »Grem nazaj,« je na koncu predstave rekla ena od njih. Z olajšanjem in s pričakovanjem.

DEDIŠČINA IN SPOMIN

Kot nakazuje kratek opis predstave potomk aleksandrink v vasi Prvačina, kjer stoji tudi muzej, gre za osebne, intimne zgodbe o zapletenih migracijskih izkušnjah. Del njih so odhodi, prihodi in ponovni odhodi kot deli družinskih preživetvenih strategij, v katerih sodelujejo tisti, ki odidejo, in prav tako tisti, ki ostanejo. Na eni strani so odločitve, ki temeljijo na pričakovanjih dobička, pridobitve neodvisnosti, boljšega življenja za družino in posameznico, ki bo migrirala, na drugi strani so prav tako velika občutja podpore, čustvene povezanosti in pomoči. Samo metodoški pristop, ki mu pravimo biografski ali narativni, upošteva ekonomsko, kulturno, socialno in emocionalno zapletenost in vzročnost migracijskih odločitev ter posledic v kraju izvora kot tudi v kraju priselitve – tako za tiste, ki odidejo, kot za tiste, ki ostanejo. To je pomembna metoda za obravnavanje aleksandrinstva, saj lahko z njo dosledno oporekamo redukcionističnemu obravnavanju tega fenomena, ki je tako močno zakoreninjeno v slovenskem prostoru in vsiljuje splošno podobo migrantk in mobilnosti žensk kot nekaj tragičnega. V tem smislu lahko v pripovedih in pričevanjih tudi zasledimo neskončni niz čustvovanj, ki so jih odločitve o migraciji sprožile. Pri tistih, ki so odšli, in pri tistih, ki so ostali, lahko zasledujemo življenjski tok občutkov izgube, zapuščenosti, domotožja, pogrešanja, osamljenosti, odtujenosti, pričakovanj, jeze, obupa, zamere, ne-

⁷ S predstavo *Moda iz baula*, ki je posneta tudi na filmu (Humar 2009), Društvo žena Prvačina gostuje po Sloveniji in v zamejstvu.

⁸ V predstavi govorijo prvaščino. Nastopajoče in režiserka pravijo, da z njo ohranjajo tudi izvorno narečje tega kraja in okolice.

razumljenosti, pa tudi sreče in izpolnjenosti. V primeru aleksandrinstva je to še toliko bolj pomembno, ker je fenomen tako močno diverzificiran.

Daša Koprivec je zbrala številna pričevanja potomcev in sorodnikov aleksandrink in njihovih varovancev ter jih dopolnila z drugimi viri, ki osvetlujejo subjektivno percepcijo migracijskega procesa (Koprivec 2013). Na ta način je najbolj prepričljivo dekonstruirala mitologizacijo in demonizacijo aleksandrink in hkrati razprostrla transnacionalno mrežo povezav, ki je usodno zaznamovala življenja vseh vpletenih (Milharčič Hladnik 2013). V širokem razponu različnih zgodb, poti in vrnitev je zajela bogastvo usod, odločitev in identitetnih preobrazb. Predstavljene pripovedi in spomini aleksandrink, njihovih potomcev, družinskih članov, sorodnikov ter varovancev povezujejo cel svet in celo stoletje in omogočajo izostritev aktivne vloge ženske (Koprivec 2010). Ko poskušamo razumeti aktivno vlogo aleksandrink v družinskih preživetvenih strategijah, moramo razločevati med ženskami, ki so opravljale dela otroških varuš, in tistimi, ki so bile dojljke, in ti obe kategoriji od žensk, ki so bile čistilke, kuharice, sobarice, spremljevalke. Razlikovati moramo ženske, ki so imele pri sebi svoje otroke, in tiste, ki so jih pustile doma. Ne moremo na enak način obravnavati žensk, ki so bile samske ali vdove, in tistih, ki so bile poročene in matere. Poznamo pretresljive zgodbe zapuščenih otrok, za katere ni nihče skrbel, in pričevanja o veliko manj dramatičnih otroštvih; o otroštvih ob Nilu ali aleksandrijskih plažah, polnih lepih doživetij. Nekateri možje so laže in drugi veliko teže sprejemali odsotnost žensk; nekateri so se predano posvetili negi in vzgoji otrok, drugi so se zapili, nekateri so se pridružili svojim ženam v Egiptu. In potem so tu še varovanci in njihova pričevanja o tem, kako so aleksandrinke zaznamovale njihova življenja in njihove identitete; kakšno oporo in varnost so jim nudile (Douek 2004); in kako še danes obiskujejo potomce ali sorodnike svojih varuš v vaseh na Goriškem. Še bi lahko naštevali, a že na tem mestu lahko ugotovimo, da nam pri analizi tega zapletenega migracijskega fenomena najbolj pomaga prav osredotočenost na posameznike in njihove konkretne življenjske zgodbe. Z izostritvijo perspektive spola in uporabo (avto) biografskih virov ter življenjskih pripovedi se migracije prikažejo skozi zapletene strukture družinskih odločitev, intimnih premislekov ter gosto stkanih osebnih in sorodstvenih vezi obeh spolov (Milharčič Hladnik 2009). Kot ugotavlja Luisa Passerini:

Prizadevanje po spolnem zaznamovanju celotnih raziskovalnih področij, h kateremu je znatno prispevala ustna zgodovina, je posebej pomembno za študije migracij. Ker sem se sama nedavno angažirala na tem področju, sem hvaležna raziskovalkam, ki so se prve spraševale, na kakšen način lahko ženske pojmujejo kot subjekt migracij v polnem pomenu besede, ne zgolj kot privrženke ali sprejemnice (Passerini 2008: 204).

Odhod ženske od doma v tujino z namenom preživetja družinskih članov, ohranitve ali izboljšanja materialnega stanja družinske posesti ali zaslužka za balo je radikalno zarezal v predpisano žensko vlogo v družbi. Seveda je bila zarez povezana z nadzorom nad žensko, zato je bila družbeno in socialno globoka zlasti v primeru poročenih žensk in mater. Pri njih je bila potreba Katoliške cerkve, tradicionalne skupnosti in konservativne družbe po popolnem nadzoru nad njihovim obnašanjem, delovanjem, reproductivnimi sposobnostmi in družbeno določenim moralnim obnašanjem največja. Ko opisuje »tradicionalno specializacijo žensk iz gorskih vasi« v severni Italiji, ki so kot dojljke odhajale v Francijo, Paola Corti opozarja zlasti na izjemen nadzor, ki ga je nad njimi izvajala italijanska oblast sama: »Tako konzularni uslužbenci kot italijanski prefekti so se potrudili raziskati in nadzorovati ta tip dela, ker je veljalo prepričanje, da ogroža družinsko moralnost in vodi v kriminal in zapor, ko kmečke družine zaradi njega razpadejo.« Zanimivo je, pravi avtorica, da so v nasprotju s splošnim prepričanjem o razpadanju družin zaradi ženskega dela, številne dojljke k sebi poklicale može »in tako uporabile svoj relativno zagotovljeni zaslužek za utrditev dolgoročnega načina, kako priskrbeti zaslužek drugim članom družine« (Corti 2002: 144). O nadzoru nad migrantkami v deželi priselitve govori tudi študija Sylvie Hahn, ki je za plačane gospodinjske delavke v avstrijskem imperiju našla številne dokaze o natančnem in tudi krutem nadzoru, ki so ga nad vsemi prišleki, še posebej pa nad ženskami, izvajali tako lokalni prebivalci kot policija. Intenziteta nadzora je bila povezana s socialnim statusom, poklicem in spolom, najbolj so bile nadzorovane

samske ženske: »Natančne preiskave žensk, »izbranih za zaslišanja«, aretacije in zasliševanja tistih, ki so bile »tujke«, so bile pogosto izvedene povsem arbitrarno. Razlogi so bili vedno sum prostitucije, ilegalnega prekupčevanja, neregistriranega podnajemništva ali potepušstva in brezdomstva« (Hahn 2001: 122).

Morda najbolj pretresljivi del aleksandrinstva je bil tisti, potencialno najsrečnejši, torej čas, ko so se ženske vrnile domov. V primeru žena in mater je bil to čas združitve z družino, s partnerjem, z otroki. A hkrati je bil to tudi trenutek združitve s tradicionalno družbeno in pričakovano družinsko vlogo, ki se med odsotnostjo ni popolnoma nič spremenila. Lepe obleke, nakit, čipkasto perilo, drobni predmeti, svilene rute, klobuki in senčniki, čevlji in rokavice, večerne toalete in fine nogavice, učbeniki arabskega ali francoskega jezika, knjige, so romali v skrinje na najbolj skrite kote podstrešja. Poznavanje jezikov, bogatega sveta, kulturnih prireditev in mestnih navad se je umaknilo vsakdanjemu življenju in delu na podeželju. Izkušnje, spomini, preobražene identitete, občutja in doživljanja sveta so se zaklenili v globine duše. Samo šepetajoče so se kdaj pa kdaj prikladli v pogovore z drugimi aleksandrinkami, ki so jih lahko razumele, delile in sprejemale. Položaj, v katerem so se ob povratku znašle aleksandrinke, je opisan v knjigi pričevanj *Aleksandrinke so prišle domov*:

Ko sem prišla domov, sem v porti v Trsti rekla eni stari aleksandrinki, ki je bila z mano na vapoiji: »No, nunca, pa smo doma.« »Ah, otrok moj,« mi je odgovorila, »samo še v nebesih bom našla svoj dom.« Velikokrat sem mislila nanjo in na vse tiste premnoge ženske, ki niso več doma ne pri Vipavi ne pri Nilu. A ko danes vidim, kako nas ljudje spoštujejo, kako razumejo našo odločitev in čutijo težo naših src, si mislim: »Aleksandrinke so prišle v nebesa. Aleksandrinke so prišle domov« (Zorn 2012: 3).

V čem je dvojna obremenjenost prihoda domov? Najprej so se morale spremenjene identitete, zamenjane spolne vloge, mestni in gosposki način življenja ter svetovljanstvo in izobraženost egiptovskega sveta prilagoditi, spojiti s predpisanimi spolnimi normami, z zahtevano družbeno vlogo žensk in ruralnim, kmečkim načinom življenja. A še veliko bolj zahtevno je bilo prilagajanje aleksandrink na ravni interpretacije njihove izkušnje. Tu so naletele na veliko težjo oviro, ki je bila dolgo časa nepremagljiva. Ali kot je to v ključnem tekstu *Demitizacija aleksandrink* opisala Katja Škrj, pravnikinja aleksandrinke:

Če so bile še pred nekaj desetletji aleksandrinke v pogovorih tabu tema, danes to ni več tako. Hkrati z umiranjem še zadnjih med njimi prihaja do revitalizacije spomina nanje. Ta se skozi generacije njihovih potomcev spreminja od popolnega zavračanja pri prvi generaciji, preko zanimanja za eksotične kraje in zgodbe pri drugi, do popularizacije pri tretji generaciji potomcev, ki nanje ne gleda več samo kot na žrtve svojega časa, ampak skušajo trpeči in pasivni podobi aleksandrinke dati aktiven in pozitiven antipod, s katerim se lahko identificirajo tudi sodobniki (Škrj 2009: 184).

Na ravni širše družbe in države je pozitiven pomen njihovega dela priznan v nacionalnem diskurzu ohranitve ozemlja, nacionalne identitete in razvoja. Kot ugotavlja Daša Koprivec, so se v zadnjih letih uveljavila nova vrednotenja, saj so aleksandrinke iz »služabnic z žulji na duši« postale »pokončne, ambiciozne, naše prve svetovljanke«; in zaključuje:

Spremembo je bilo mogoče opazovati prav leta 2010, po postavitvi spominske plošče aleksandrinkam v Kairu, v katere organizacijo sta bila aktivno vključena tudi Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu ter Slovenska izseljenska matica. Takrat so se lahko, bolj kot kdaj prej, aleksandrinke premaknile s točke »dojilj iz Goriške« na mesto »prvih slovenskih svetovljank« in s položaja Primork v Slovenke (Koprivec 2013: 110).

Kljub temu ostaja vprašanje, ali je v nacionalni imaginaciji lik aleksandrinke zares presegel stereotipno podobo Lepe Vide, ki obžaluje svoje dejanje migracije, s katerim povzroči smrt in uničenje družine. Ali bi na nacionalni ravni še vedno dobili odgovor, da so bile aleksandrinke dojilje in varuške, ki so doma pustile svoje »zapuščene« otroke? Skoraj zagotovo bi.

ZAKLJUČEK

Demitizacija in participativne prakse spominjanja lokalnega prebivalstva goriških vasi zastavljajo ključno vprašanje, kakšna je dediščina aleksandrink danes. Koliko so lahko ženske, ki so se vrnila iz Egipta, sprožale spremembe v odnosih doma, v družinah in širši skupnosti in kako se tega spominjamo? Na ravni širše skupnosti je njihovo izkušnjo in znanje za dolga desetletja prekrila stigmatizacija. Danes jo uspešno premagujejo tako Društvo za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink kot tudi istoimenski muzej v Prvačini ter številni posamezniki. Društvo je bilo ustanovljeno z namenom bolj organiziranega zbiranja, popisovanja in raziskovanja materialne in nematerialne kulturne dediščine aleksandrink. Zbira, ureja in predstavlja življenjske zgodbe, pripovedi, korespondence, pesmi, fotografije, obleke, razglednice in knjige, posodo in drobne predmete, recepte in različne dokumente. Od leta 2006 vsako leto pripravi novo tematsko razstavo, ne samo v muzeju v Prvačini, temveč tudi v sosednjih vaseh; izdaja zgibanke in sodeluje z drugimi institucijami, ki se ukvarjajo s podobno temo, ter s šolami. Muzej je pomemben na ravni reprezentacije in opolnomočenja, saj nudi afirmativno podobo aleksandrinstva. Šele po pol stoletja, v drugačnih okoliščinah in z generacijo njihovih vnukinj in pravnukinj, ki so dosegle zrelost in samostojno razmišljanje, se je percepcija spremenila. Šele zdaj so zares »prišle domov« v smislu, da ljudje razumejo kompleksnost njihovih odločitev, eksistenčno nujnost njihovih odhodov, uspešnost njihovega dela in plačila. Za to pa so potrebne avtentične zgodbe, zapisani spomini in reprezentacije tistih, ki to izkušnjo delijo in spoštujejo. Prav zaradi njih je izkušnje aleksandrink nemogoče posploševati. Pa vendar lahko navedemo ugotovitev raziskovalke ženskih migracij, Christiane Harzig, ki je na podlagi dolgoletnih raziskovanj zgodovinskega in sodobnega plačanega skrbstvenega dela zaključila:

Ženske delujejo znotraj spektra možnosti, ki tudi, ko se sreča z izkoriščevalskimi razmerami, omogoča delovanje. Migracija v plačano skrbstveno delo je pogosto samo prvi pogoj za doseganje drugih življenjskih ciljev in osebnih izzivov. Vendar pa je sredstvo, ki je za doseganje teh ciljev pri roki, in način, ki so ga ženske sposobne nadzorovati. Zato trdim, da, migracija v plačano skrbstveno delo ima lahko za ženske emancipacijski učinek (Harzig 2006: 68).

Aleksandrinke so »prišle domov« šele danes, ko je njihova izkušnja razumljena kot izkušnja večkulturnosti, svetovljanstva, kozmopolitizma, iznajdljivosti, učljivosti, poguma in dostojanstva. Kljub neusahljivemu vrelcu moralističnega diskurza v literaturi, filmografiji in orientalističnem sramotanju krajev njihove migracije ima danes aleksandrinstvo tudi emancipatorični učinek. Ne samo retrospektivno, kot vrednotenje in razumevanje izkušenj migrantk samih, temveč tudi v odnosu do moralističnega spomina nanje. Razumevanje tako kompleksnega pojava zahteva tudi v znanosti interdisciplinarne in transdisciplinarne metode. Šele z raziskovanjem moških in žensk kot akterjev migracijskih procesov se bo zmanjšala nevidnost migrantk na eni strani, na drugi pa bo preseženo problematiziranje migrantov nasploh – tako v preteklosti kot danes.

LITERATURA

- Castles, Stephen, Mark J. Miller (2003). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. New York: Guilford Press.
- Corti, Paola (2002). Female Migration from Northern Italy to France. *Women, Gender, and Transnational Lives: Italian Workers of the World* (ur. Donna Gabaccia, Franca Iacovetta). Toronto: University of Toronto Press, 133–159.
- Donato, Katharine M., Gabaccia, Donna, Holdaway, Jennifer, Manalansan, Martin, Pessar, Patricia R. (2006). A Glass Half Full? Gender in Migration Studies. *International Migration Review* 40/1, 3–26.
- Douek, Ellis (2004). *A Middle Eastern Affair*. London: Peter Halban.

- Drnovšek, Marjan (2001). *Izseljenec: Življenjske zgodbe Slovencev po svetu*. Katalog razstave. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine.
- Drnovšek, Marjan (2003). Emigration of Slovene Women: A Short Historical View. *Dve domovini / Two Homelands* 17, 29–46.
- Ehrenreich, Barbara, Arlie Russel Hochschild (ur.) (2002). *Global Woman: Nannies, Maids, and Sex Workers in the New Economy*. New York: Metropolitan Books.
- Hahn, Sylvia (2001). Nowhere at Home? Female Migrants in the Nineteenth Century Habsburg Empire. *Women, Gender and Labour Migration: Historical and Global Perspectives* (ur. Pamela Sharpe). London, New York: Routledge, 108–126.
- Hahn, Sylvia (2012). *Historische Migrationsforschung*. Frankfurt, New York: Campus Verlag.
- Harzig, Christiane (2006). Domestic of the World (Unite?): Labor Migration Systems and Personal Trajectories of Household Workers in Historical and Global Perspective. *Journal of American Ethnic History* 25, 48–73.
- Hoerder, Dirk, Amarjit, Kaur (ur.) (2013). *Proletarian and Gendered Mass Migrations: A Global Perspective on Continuities and Discontinuities from the 19th to the 21st Centuries*. Leiden, Boston: Brill.
- Humar, Vesna (2009). *Moda iz baula*. Produkcija Vitel: Slovenija
- Kalc, Aleksej (2013). Vidiki razvoja prebivalstva Goriške-Gradiške v 19. stoletju in do prve svetovne vojne. *Acta Histriae* 21, 683–706.
- Koprivec, Daša (2008). Egipčanski otroci in njihove varuške aleksandrinke. *Etnolog* 18/69, 167–186.
- Koprivec, Daša (2010). Migrations of the Children of the Alexandrian Women from the 1930s to the 1960s. *Dve domovini / Two Homelands* 32, 93–104.
- Koprivec, Daša (2013). *Dediščina aleksandrink in spomini njihovih potomcev*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Ledinek Lozej Špela, Rogelja, Nataša (2012). Šavrinka, Šavrini in Šavrinija v etnografiji in literaturi. *Slavistična revija* 60/3, 537–547, 549–560.
- Makuc, Dorica (1993, 2006). *Aleksandrinke*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2009). Luisa Passerini in raziskovanje migracij v kontekstu subjektivnosti. *Dve domovini / Two Homelands* 29, 93–101.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2013). Aktualnost raziskovanja in proučevanja migrantskega dela žensk v kontekstu aleksandrinstva. Razprava ob knjigi Daše Koprivec *Dediščina aleksandrink in spomini njihovih potomcev*. *Etnolog* 23, 189–199.
- Milharčič Hladnik, Mirjam, Mlekuž, Jernej (ur.) (2014). *Going Places: Slovenian Women's Stories on Migration*. Akron: The University of Akron Press.
- Passerini, Luisa (2008). *Ustna zgodovina, spol in utopija*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Però, Franco, Vascotto, Patrizia (ur.) (2011). *Le rotte di Alexandria, Po aleksandrijskih poteh*. Trieste: Edizioni Università di Trieste.
- Pevec, Metod (2011). *Aleksandrinke*. Produkcija Emotion film: Slovenija, Egipt.
- Roškar, Saša (2014). Slamnikarice Abroad and at Home. *Going Places: Slovenian Women's Stories on Migration* (ur. Mirjam Milharčič Hladnik, Jernej Mlekuž). Akron: The University of Akron Press.
- Škrli, Katja (2009). Komaj sem čakala, da zrastem in postanem aleksandrinke: Demitizacija aleksandrink. *Krila migracij: Po meri življenjskih zgodb* (ur. Mirjam Milharčič Hladnik, Jernej Mlekuž). Ljubljana: Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU, 143–189.
- Schrover, Marlou (2013). Feminization and Problematization of Migration: Europe in the Nineteenth to Twentieth Centuries. *Proletarian and Gendered Mass Migrations: A Global Perspective on Continuities and Discontinuities from the 19th to the 21st Centuries* (ur. Dirk Hoerder, Kaur Amarjit). Leiden, Boston: Brill, 103–131.
- Sharpe, Pamela (ur.) (2001). *Women, Gender and Labour Migration: Historical and Global Perspectives*. London, New York: Routledge.
- State of World Population 2006. *A Passage to Hope: Women and International Migration*, <http://www.unfpa.org/public/publications/pid/379> (15. 1. 2014).

Tomšič, Marjan (2002). *Grenko morje*. Ljubljana: Kmečki glas.

Tomšič, Marjan (2006). *Južni veter*. Ljubljana: Društvo 2000.

Verginella, Marta (2011). Aleksandrinke med mitom in resničnostjo. *Le rotte di Alexandria / Po aleksandrijskih poteh* (ur. Franco Però, Patrizia Vascotto). Trieste: Edizioni Università di Trieste, 163–176.

Zorn, Peter (2012). *Aleksandrinke so prišle domov*. Nova Gorica: Educa.